

BIBLIOTEKA EPISTEME

Urednici
GORAN GRETIĆ
BRANKO DESPOT
ZVONKO POSAVEC
VERA ČIČIN-ŠAIN

Recenzenti
MISLAV JEŽIĆ
FRANJO ZENKO

Aristotel

Politika

Prijevod s izvornika i sedmojezični
tumač temeljnih pojmova
(*grčki, latinski, engleski, francuski,*
njemački, ruski, novogrčki)

TOMISLAV LADAN



GLOBUS / ZAGREB

SVEUČILIŠNA NAKLADA LIBER / ZAGREB

Bjelodano je naime kako ustrajno podnose golemu nevolju većina ljudi, prijanjajući uza život, kao da u njemu samome postoji neka sreća i naravna slatkoća.

Nego sada je lako razlučiti različite vrste vlasti, jer i u izvanjskim raspravama⁶³ raspravljali smo o tima često. Vlast gospodara⁶⁴, iako je prema istini na istu korist i naravljju robu i naravljju gospodaru, ipak je uglavnom ništa manje na korist gospodara, dok je robu [na korist] tek prigratkom (budući da se, propadne li rob, ne može spasiti gospodstvo). Vlast pak nad djecom i ženom i cijelom kućom, koju nazivamo kućanskom⁶⁵, ili je na korist onima kojima se vlada ili pak na zajedničku korist i jednih i drugih, dok je po sebi na korist vladanicima, kao što vidimo u ostalim umijećima, npr. u liječničkom i tjelovježbeničkom, gdje je tek prigratkom na korist i samim vječnicima. Jer ništa ne smeta ako je uvježbavatelj katkada i sâm jedan od tjelovježbenikâ, kao što je kormilar uvijek jedan od brodarâ. Dakle, uvježbavatelj ili kormilar pazi na dobro vladanikâ; kada pak i sâm postaje jedan od njih, onda prema prigotku sudjeluje u koristi. Jer jedan je tada brodar⁶⁶, dok je drugi jedan od tjelovježbenikâ, iako je uvježbavatelj⁶⁷. Stoga i državne dužnosti, kada je [vlast] zasnovana prema

⁶³ To jest: u raspravama koje su izvan same peripatetičke škole i namijenjene su širem slušateljstvu. Budući se tumačitelji ne slažu oko točnog značenja, različiti su i prijevodi dotičnog izričaja. Grč. *ἐν τοῖς ἑξωτερικοῖς λόγοις*; lat. *in exterioris libris*; engl. *in discussions outside the school (or in my public lectures)*; franc. *dans les discours extérieurs*; njem. *in den publizierten Schriften*; rus. *в экстерических сочинениях*; novogrč. *εἰς τὰ ἑξωτερικὰ μαθήματα* (u podukama za izvanjske slušatelje).

⁶⁴ Ili 'gospodstvo' (grč. *δεσποτεία*) zapravo je vlast gospodara nad robom; lat. *dominica potestas*; engl. *the rule of a master*; franc. *l'autorité absolue du maître*; njem. *die Despotie*; rus. *власть господина над рабом*; novogrč. *ἡ δεσποτική ἀρχή*.

⁶⁵ Ili 'domaćinskom', što je gospodarska vlast u najužem smislu. Grč. *ἀρχὴ οἰκονομική*; lat. *imperium oeconomicum*; engl. *household management*; franc. *l'autorité domestique*; njem. *Haushaltung*; rus. *власть домохозяйственная*; novogrč. *ἀρχὴ οἰκονομική*.

⁶⁶ To jest, u značenju 'jedan od suputnikâ na brodu'.

⁶⁷ Ili 'učitelj tjelovježbe'.

jednakosti građanâ i prema sličnosti, smatra se kako treba obnašati naizmjenice;⁶⁸ prije pak, kako je naravno⁶⁹, smatrahu kako je [svakomu] pravo obavljati službu po redu, a zatim će imati drugi netko u vidu njegovo dobro, kao što je nekoć on sâm u ulozu vladatelja vodio brigu o probitku drugoga⁷⁰. Sada pak, zbog koristi od državnih poslova i od vlasti, hoće neprekidno vladati, kao da bi vladatelji uvijek bili zdravi, iako bivaju boležljivi, jer tako bi s pravom hlepili za vlašću.

Bjelodano je dakle kako oni državni poreci koji uzimaju u obzir zajednički probitak, ti su i ispravni, budući prema onome što je naprosto pravedno; oni pak koji se obziru samo na [probitak] vladatelja, pogrešni su i zastrane su ispravnih državnih pore-daka; ti su naime samosilnički⁷¹, a država je zajednica slobodnih ljudi.

Pošto su tē stvari određene, slijedi razvidjeti o državnim porecima, koliko ih je i koji su, a prije svega o onim ispravnim među njima. Jer i zastrane će njihove biti bjelodane, pošto tē odredimo.

Budući državni poredak i državna uprava⁷² znače

⁶⁸ Grč. *κατὰ μέτρος ἀρχεῖν*; lat. *vicissim gerere*; engl. *to hold office by turns*; franc. *gouverner à tour de rôle*; njem. *abwechselnd besetzt werden*; rus. *правити по очереди*; novogrč. *νὰ τὰ ἀναλλοτρίων διαδοχικῶς*.

⁶⁹ Čest izričaj *ἡ πέφυκεν*; lat. *pro rei natura*; engl. *as is natural*; franc. *comme il est normal*; njem. *wie es sich gehört*; rus. *имело естественные основания*; novogrč. *κατὰ τὸ φυσικὸν οὐσιότητα* (prema naravnom sustavu).

⁷⁰ Rečenica nije u cijelosti jasna. I prijevodi se poprilično razlikuju. Prevoditelj je nastojao ostati što više pri poretku riječi izvornika.

⁷¹ Ili 'despotski' u značenju odnosa između gospodara i roba. Grč. *δεσποτικός*; lat. *dominorum in servos imperio similes*; engl. *despotic*; franc. *elles ont un caractère despotique*; njem. *despotisch*; rus. *они основаны на началах господства*; novogrč. *δεσποτικός*.

⁷² Ili 'ustav i vlada'. Grč. *πολιτεία καὶ πολιτεύμα*; lat. *politia et civitatis administrandae ratio*; engl. *constitution and government*; franc. *constitution et gouvernement*; njem. *die Staatsverfassung und die Staatsregierung*; rus. *государственное устройство и порядок государственного управления*; novogrč. *«πολιτεία» καὶ «πολιτεύμα»*.

jedno te isto, a državna je uprava ono glavno u državama, mora to glavno biti ili jedan ili manjina ili većina; kada pak jedan ili manjina ili većina vladaju na zajednički probitak, takvi su državni poreci nužno ispravni; dočim oni koji su na zasebničku korist, bilo jednoga bilo manjine bilo većine, ti su zastrane⁷³. Jer ili ne treba zvati građanima one koji ne sudjeluju [u probitku], ili oni trebaju zajednički sudjelovati u koristi. Onu od jednovlada koja se obzire na zajedničku korist običavamo nazivati kraljevstvom⁷⁴, vlast manjine, ali više od jednog, [zovemo] vladavinom najboljih⁷⁵ (ili zbog toga što najbolji vladaju, ili zbog toga što je poradi najboljeg državi i njezinim dionicima); kada pak mnoštvo [većina] vlada državom na zajedničku korist, onda se to zove zajedničkim imenom svih državnih poređaka – ustavna vladavina⁷⁶. (To se pak događa s razlogom, jer jedan ili nekolicina mogu se odlikovati krepošću, dok je za više njih teško dostići savršenstvo u svakoj kreposti, nego najviše u onoj ratničkoj, jer ona nastaje u mnoštvu. Zbog toga je u takvom državnom ustrojstvu najglavniji dio ratništvo⁷⁷ i u njemu sudjeluju oni koji posjeduju oružje.) A zastrane su od spomenutih: samosilništvo za kraljevstvo, vladavina malobrojnih za vladavinu najboljih, pučka vladavina za ustavnu vladavinu⁷⁸. Jer samosilništvo je jednovlada na korist samovladara, vladavina malobrojnih na korist bogataša, pučka pak vladavina na korist siromahá, dočim zajedništvu na korist nije ni jedna od njih.

⁷³ Usp. Aristotel, *Nikomahova etika*, VIII, 10.

⁷⁴ Grč. ἡ βασιλεία; lat. *regnum*; engl. *kingship* (*royalty*); franc. *royauté*; njem. *das Königtum*; rus. *царская власть*; novogrč. *βασίλειά*.

⁷⁵ Grč. ἡ ἀριστοκρατία; lat. *aristocratia*; engl. *aristocracy*; franc. *aristocratie*; njem. *die Aristokratie*; rus. *аристократия* (*власть аристократов*); novogrč. *ἀριστοκρατία*.

⁷⁶ Grč. πολιτεία; lat. *politia*; engl. *a constitution*; franc. *une république* (*gouvernement constitutionnel et légal, république modérée*); njem. *Politié*; rus. *полития* (*публично-правовый строй*); novogrč. *πολιτεία*.

⁷⁷ Ili 'ratnički stalež'. Grč. τὸ πολεμικόν; lat. *ea pars civitatis, quae pro reliquis civibus propugnari*; engl. *the fighting-men*; franc. *la classe combattante*; njem. *das kriegerische Element*; rus. *воины*; novogrč. *ἡ τάξις τῶν πολεμιστῶν* (*stalež ratniká*).

⁷⁸ Usp. Aristotel, *Nikomahova etika*, 1160b.

8 Treba pak malo opširnije reći što je svaki pojedini od tih državnih poređaka. Jer tu ima nekih teškoća. Naime, onomu koji o svakom pojedinom načinu umije, i ne gleda samo na djelovanje, niti je primjerenog štogod previdati, niti izostavljati, nego pokazuje istinu o svakoj pojedinačnosti. Samosilništvo je jednovlada, kao što je rečeno, i gospodstvo [jednoga] nad državnim zajedništvom; vladavina malobrojnih je kad vlast u poretku drže imućnici⁷⁹, dok je pučka vladavina naprotiv kad vladaju ne oni s množinom imetka, nego neimućnici.

20 Prva je teškoća već pri dotičnoj odredbi. Jer, ako oni u većini, budući bogati, budu vladali državom, posrijedi je pučka vladavina, kada vlast drži mnoštvo; – slično pak opet, dogodi li se negdje da su neimućnici malobrojniji od imućniká, ali budući jači vladaju državom, a gdje vlada malo mnoštvo, kažu kako je vladavina malobrojnih, onda se ne bi činilo prikladno kako je razlučeno o državnim porecima.

26 Ali ako bi tkogod, pridavši bogatstvo manjini a siromaštvo većini, tako nazvao državne poretkes – vladavinom malobrojnih onaj u kojem vlast drže imućnici, koji su malobrojni mnoštvom, i pučkom vladavinom onaj [poređak] u kojem vladaju neimućnici, koji su mnogi mnoštvom – nastalo bi drugo dvoumlje. Jer kako ćemo nazvati upravo spomenute državne poretkes, onaj u kojem su brojniji imućnici i onaj u kojem su malobrojniji neimućnici, a i jedni i drugi vladaju državnim ustrojstvom, ako nema nikakva drugog državnog poretkes mimo tih narečenih? Čini se, naime, kako taj razlog pokazuje da to što malobrojni ili mnogobrojniji vladaju tek je prigodak, bilo u vladavinama malobrojnih bilo u pučkim vladavinama, zbog toga što su svugdje imućnici malobrojni, dočim neimućnici mnogobrojni (pa zbog toga i ne izlazi da su rečeni uzroci i same razlike), nego se pučka vladavina i vladavina malobrojnih uzajamno razlikuju siromaštvom i bogatstvom; i nužno, dakle,

⁷⁹ Grč. οἱ τὰς οὐσίας ἔχοντες; lat. *ii quorum res familiaris ampla est*; engl. *men of property*; franc. *les détenteurs de la fortune*; njem. *die Reichén*; rus. *владельцы собственности*; novogrč. οἱ πλούσιοι.

ondje gdje se vlada bogatstvom, bili takvi malobrojni ili mnogobrojni, posrijedi je vladavina malobrojnih; gdje pak vladaju neimućnici, tu je pučka vladavina, samo što se događa, kao što rekomo, te jedni bivaju malobrojni, drugi pak mnogobrojni. Jer imućni su malobrojni, dočim u slobodi sudjeluju svi; i zbog tih razloga prisvajaju si i jedni i drugi državnu vlast⁸⁰.

9 Shvatiti prvo treba koje odredbe postavljaju vladavine malobrojnih i pučke vladavine⁸¹, i što je pravednina⁸² u jednome i drugome poretku. Jer svi pristaju uz neku pravedninu, ali idu samo donekle, i ne govore o svoj pravednini poglavito. Na priliku tako čini se kako je pravedno ono jednako, koje i jest, ali ne svima, nego samo jednaka. A i nejednako se čini pravednim, pa i jest, ali ne svima, nego samo nejednaka. Oni pak što ispuštaju to »kojima?«, prosuđuju pogriješno. Uzrok je tomu što im je prosudba o sebi samima. A gotovo većinom ljudi su loši prosuditelji o vlastitim stvarima. Te tako, budući je pravednina *nekima*, i razdjeljuje se istim načinom i na stvari i na osobe, kao što je rečeno prije u knjigama *O etici*⁸³, slažu se oko jednakosti stvari, spore se pak oko one što se tiče osobâ, najviše zbog onoga već rečenog, zbog toga jer loše prosuđuju o vlastitim stvarima, i zatim što govore samo donekle i jedni i drugi, o nekoj pravednini, dok smatraju kako govore o pravednini naprosto. Jer jedni, ako su u čemu nejednaki kao bogatstvom, drže se nejedna-

⁸⁰ Posrijedi je opet višeznačnica *πολιτεία*; ovdje najvjerojatnije u značenju 'vlast' ili 'moć'. Grč. *ἀμφισβητοῦν ἀναφύεσθαι τῆς πολιτείας*; lat. *vindicant sibi utrique reipublicae administrationem*; engl. *the oligarchical and democratical parties respectively claim power in the state*; franc. *les raisons invoquées par les uns et les autres pour réclamer le pouvoir*; njem. *nehmen beide Parteien die Verfassungsmässigkeit für sich in Anspruch*; rus. *и друге основывают свои притязания на власть в государстве*; novogrč. *περὶ τὰ ὅποια διεξάγεται ὁ τὸν διὸ τέλειον ἄγων διὰ τὴν κατάληψιν τῆς ἐξουσίας* (o kojima se vodi borba dvaju staleža radi zauzeća vlasti).

⁸¹ Ili 'oligarhije' i 'demokracije'.

⁸² Ili 'ono što je pravedno', 'pravo'. Grč. *τὸ δίκαιον*; lat. *ius*; engl. *justice*; franc. *juste*; njem. *die Gerechtigkeit*; rus. *справедливостъ*; novogrč. *τὸ δίκαιον*.

⁸³ Vidi Aristotel, *Nikomahova etika*, V 1131 a 15.

kima u cijelosti; drugi pak, koji su u bilo čemu jednaki, kao slobodom, kako su i u cijelosti jednaki. 25

Ti pak ono najglavnije ne kazuju. Jer ako su se radi tečevinâ udružili i sastali, toliko sudjeluju u državi koliko imaju posjeda, tako pa bi se činilo da prevladava razlog zagovornikâ vladavine malobrojnih (jer ne bi bilo pravedno da sudjeluje kao sa sto mina onaj tko daje tek jednu, jednako onomu što daje preostalih dev deset i devet, bilo od glavnice bilo od zakupnine⁸⁴). Tako se pak nisu [udružili] samo poradi življenja, nego prije poradi dobra življenja (jer inače bi postojala država robova i ostalih životinja; takve pak nema, zbog toga što ti niti sudjeluju u blaženstvu, niti u življenju prema izboru); niti pak radi obrambenog saveza, kako im nitko ne bi nanosio nepravdu, niti opet radi razmjena i uzajamne koristi – jer inače bi Etruščani i Kartažani, te svi ostali s uzajamnim trgovinskim ugovorima, bili kao državljanjane jedne države; oni doduše imaju sporazume o uvozu i ugovore o nenanošenju nepravde i dokaznice o bojnome savezu. Ali niti je svima tima postavljena zajednička vlast, nego je u svakoj od njih drukčija, niti pak jedni vode brigu o tome kakvi bi drugi trebali biti, niti da nepravedan ne bude nitko od onih što su pod dotičnim ugovorima, niti počinja ikakvu čudorednu nevajalost, nego samo kako ne bi jedni od drugih pretrpjeli nepravdu. A o kreposti i opačini građana razmišljaju oni što brinu o dobroj zakonitosti. Otuda je i bjelodano kako se mora brinuti o kreposti ona država što se istinski naziva tako, a ne samo radi riječi. Jer zajedništvo postaje inače bojni savez⁸⁵ što se od drugih takvih udaljenih saveza razlikuje samo mjestom, a zakon je nagodba i, kako reče Likofron sofist, jamac uzajamnih pravednina, ali nije ono što može učiniti građane dobrim i pravičnim.

A da je tomu tako, jest i bjelodano. Jer ako bi tkogod i okupio [različita] mjesta u jedno, tako da se zidinama dotiču grad Megarana i onaj Korinčana, 15

⁸⁴ Ili 'postotaka', 'kamatâ', 'probitka'.

⁸⁵ Veoma česta riječ. Grč. *συμμαχία*; lat. *belli gerendi societas*; engl. *alliance*; franc. *alliance*; njem. *ein Beistandsvertrag*; rus. *союз*; novogrč. *συμμαχία*.

ipak ne bi nastala jedna gradodržava; pa čak ni onda kad bi sklopili uzajamno međustaleške brakove⁸⁶, iako je to ono od zajedništava što su svojstvena državama. Slično pak ne ni ako bi koji stanovali napose, ali ipak ne toliko udaljeno te ne bi mogli uzajamno općiti, nego bi imali zakone da jedni drugima ne nanose nepravdu pri poslovnim podjelbama, kao kad bi jedan bio tesar, jedan ratar, jedan kožar, jedan opet bilo što drugo, pa kad bi ih bilo i deset tisuća, a ne bi im bilo zajedničko ništa drugo osim tih stvari, kakve su razmjena i bojni savez, – ne bi ni to bila država. A zbog kojega pak razloga? Zacijelo ne zbog toga što nema bliza zajedništva. Jer kad bi se i tako okupili u zajednicu (dok bi se svaki pojedinac služio vlastitim domom kao državom) pomažući se uzajamno kao u obrambenom savezu samo od onih koji im nanose nepravdu, ni to se ne bi činilo državom onima koji oštro promatraju, ako bi slično uzajamno općili okupljeni kao i napose. Bjelodano je dakle kako država nije zajedništvo mjesta, i nije poradi toga da jedni drugima ne nanose nepravdu i poradi poslovne podjelbe. Nego té stvari moraju biti prisutne, ako će biti države; ali ni kad su sve one prisutne, to još nije država, nego je ona zajedništvo dobra življenja, kako kućama, tako i rodovima, poradi života savršena i samodostatna. Nu toga neće biti ne budu li nastavali jedno te isto mjesto i sklapani međustaleške brakove. Otuda su i svojbine⁸⁷ nastale po gradodržavama te bratstva⁸⁸, žrtvene svetkovine i zabave [poradi] suživljenja. To je pak djelo prijateljstva. Jer izbor suživljenja je prijateljstvo. Svrha je dakle države dobro življenje, a té su stvari poradi té svrhe. Država je zajedništvo rodova i selâ u savršenu i samodostatnu životu. To je pak, kako kazasmo blaženo i lijepo življenje⁸⁹. Treba dakle postaviti

⁸⁶ Grč. *ἐπὶ γαμία*; lat. *connubii ius*; engl. *the right to intermarry*; franc. *mariage*; njem. *Ehegesellschaft*; rus. *снугамия*; novogrč. *ἐπιγαμία*. Značenje je zapravo: pravo ženidbe iz jednoga staleža u drugi ili iz jedne države u drugu.

⁸⁷ Grč. *κληδεῖαι*; lat. *affinitates*; engl. *family connections*; franc. *relations de parenté*; njem. *Verschwägerungen*; rus. *родственные союзы*; novogrč. *κληδεῖαι*.

⁸⁸ Ili 'fratrije'.

⁸⁹ Usp. *Nikomahova etika*, 1097 b 6.

kako državno zajedništvo biva radi lijepih činidbi, a ne tek poradi suživljenja. Stoga oni koji pridonose najviše takvom zajedništvu ti imaju većega dijela u državi *negoli* oni što su im prema slobodi ili rodu jednaki ili pak viši, dok su im prema državnoj kreposti nejednaki, ili opet oni što ih prema bogatstvu premašuju, ali su prema kreposti premašeni. Bjelodano je dakle iz rečenoga kako svi koji se prepiru oko državnih poredaka izriču tek dio onoga što je pravo.

10 Postoji dvoumlje i oko toga što treba biti vrhovništvo⁹⁰ u državi; naime: ili mnoštvo ili bogataši ili čestiti muževi ili jedan najbolji od svih ili samosilnik. Čini se da svaka od tih stvari sadržava teškoću. Što, naime, ako siromašni – zbog toga jer ih je više – porazdižjele imovinu bogataša, – nije li to nepravedno? Ne, Zeusa mi [reklo bi se], jer se to vrhovništvu činilo pravednim⁹¹. Što bi onda trebalo nazvati krajnjom nepravednošću?! Ako opet, uzevši sve, većina porazdižjele imovinu manjine, bjelodano je kako to razara državu. Ali krepost ne uništava onoga tko je ima, niti ono što je pravedno uništava državu. Tako te je jasno kako taj zakon⁹² ne može biti pravedan. Inače bi i djela koja je samosilnik počinio nužno sva bila pravična; jer on provodi silu, budući snažniji, upravo kao i mnoštvo prema bogatašima. Ali zar je pravedno da vladaju malobrojni i bogati? Ako pak i ti počine iste té stvari te poitimaju i pooduzimaju imovinu mnoštva, zar je to pravedno? Onda bi tako bilo i ono drugo. Bjelodano je dakle kako su sve té stvari nevaljale i nepravedne. Nego, bi li čestiti trebali vladati i biti vrhovnici nad svima? Ne bi li onda

⁹⁰ Ili 'ono koje je poglavito' ili 'vrhovna vlast'. Grč. *τὸ κῆρυον*; lat. *dominatio ac summa auctoritas*; engl. *the supreme power*; franc. *le pouvoir souverain*; njem. *das Entscheldende*; rus. *всеправда*; novogrč. *τὴν κυρίαρχον*... *ἐξουσίαν*.

⁹¹ Posrijedi je razlika između onoga što je uže ili djelomično pravedno (*τὸ διακρίον*) i onoga što je naprosto pravedno.

⁹² Postoji stanovište neslaganje i oko prijevoda ovog izričaja. Grč. *τὸν νόμον τοῦτον*; lat. *hanc legem* (ali u Tome Akvinca: *illa lex quae praecipit multitudinem dominari*); engl. *this law of confiscation*; franc. *la loi du nombre*; njem. *eine solche Regelung*; rus. *подобный закон*; novogrč. *ὁ νόμος οὗτος*.

nužno svi ostali bili obešćaćeni⁹³, budući lišeni časti državne vlasti. Jer vlasti kažemo kako su časti; i vladaju li uvijek isti, ostali su nužno obešćaćeni.

Bi li onda bilo bolje da vlada jedan koji je najvaljaniji? Ali to je još više vladavina manjine, jer su tada obešćaćeni brojniji. Nego možda bi kazao tko god kako je uopće loše da čovjek bude vrhovna vlast, a ne zakon, jer mu je duša podvrgnuta slučajevima strasti. Ako bi pak zakon bio vladavine manjine ili pučke vladavine, što će nam pomoći u dotičnim dvojabama? Jer opet će nam se vratiti ono prije rečeno.

11 O ostalim dakle [stvarima] bit će drugdje riječi⁹⁴.

Da pak vrhovna vlast radije bude u mnoštva negoli u najboljih ali malobrojnih, činilo bi se prihvatljivim, pa iako tu ima dvojbe, ima gotovo i istine⁹⁵. Jer mnogi, od kojih svaki i nije valjan muž, ipak mogu zajedno biti bolji od onih⁹⁶, uzeti ne pojedinačno nego skupno, kao što i gozbe zajedničkim prilozima bivaju bolje od one namaknute o trošku pojedinca. Budući ih je naima mnogo, svatko ima dio kreposti i razboritosti, i kad se sastanu, mnoštvo biva poput jednog čovjeka, mnogonožna i mnogoruka i koji ima mnoga osjetila, te isto tako i što se tiče značaja i razumijeća. Stoga i prosuđuju bolje mnogi i glazbena djela i ona pjesnička; jer jedni [prosude] jedan, drugi drugi dio, a svi sve. Ali tako se razlikuju valjani muževi od svakog pojedinog iz mnoštva kako kažu da se razlikuju lijepi od nelijepih, i umjetnine od zbiljnosti⁹⁷, jer su u njima u jedno skupljene razbacane

⁹³ To jest: 'lišeni građanskih prava'. Grč. ἀτίμους εἶναι; lat. *honoris expertes et ignominia notati*; engl. *be dishonoured*; franc. *privés des droits civiques*; njem. *ehrlös sein*; rus. *ynpamam nomyecnye npava*; novogrč. θὰ εἶναι ἐστέρημένοι τιμῆς (da budu lišeni časti).

⁹⁴ Vidi poglavlja 12–17, IV, VI.

⁹⁵ Posrijedi je teže mjesto. Ključni glagol se odčitava kao λέεσθαι ili λέγεσθαι. Ali, kako kaže J. Tricot, u oba slučaja temeljni smisao je jasan.

⁹⁶ To jest: od najboljih ali malobrojnih.

⁹⁷ Ili 'umijećem naslikana djela od onih instinskih'. Grč. τὰ γεγραμμένα διὰ τέχνης τῶν ἀληθινῶν; lat. *et picta ex arte a veris*; engl. *and works of art from realities*; franc. *et entre les peintures faites par art et leurs modèles originaux*; njem. *und das künstlerisch*

pojedinačnosti, dočim među izdvojinama može ovomu ljepše od naslikanoga biti oko, onomu pak neki drugi dio.

Da li, međutim, u svakom puku i u svakome mnoštvu može biti takve razlike između mnogih i malobrojnih izvršnika, nije jasno, nego je dapače bjelodano kako je to u nekih nemoguće (jer isti bi onda razlog vrijedio i za zvijeri; iako tako reći, čime li se neki razlikuju od zvijeri?) Ali za poneko mnoštvo ništa ne priječi da rečeno bude istinito. Zbog toga bi se time razriješilo i ranije spomenuto dvoumlje i ono njemu blisko, nad čime trebaju vladati slobodnjaci i mnoštvo građana; a to su pak oni koji niti su bogati, niti pak imaju dostojanstvo ikakve kreposti. To opet da ti sudjeluju u najvišim vlastima, nije sigurno (jer će i zbog nepravednosti i zbog nerazboritosti jednom počinjati nepravde, jednom pak pogriješke). Ali i ne dopustiti im uopće da sudjeluju, također je pogriješljivo (jer kad su mnogi obešćaćeni i osiromašeni, takva država mora biti puna neprijatelja). Preostaje dakle dopustiti im sudjelovanje u savjetima i odlukama.⁹⁸ Zbog toga su Solon i neki drugi zakonodavci predavali njima izborne skupštine i polaganje računa od vladatelja, ali im nisu dopuštali da sami pojedince vladaju. Jer svi oni uzeti zajedno imaju dostatno razboritosti⁹⁹ te, primiješani onim boljima, koriste državi, kao što i neprečišćena hrana pomiješana s čistom čini cijelu mješavinu korisnijom od ono malo [čiste]. Nu sâm za sebe svaki pojedinici od tih nesavršen je u prosudbi.

Gezeichnete vom Wirklichen; rus. или картины, написанные художником, – от картин природы; novogrč. καὶ αἱ καλλιτεχνικά ἐκόνες τῶν ἀληθινῶν ἀνθρώπων (i umjetničke slike od instinskih ljudi).

⁹⁸ Ili 'u savjetodavnoj i sudbenoj ovlasti'. Grč. τοῦ βουλευέσθαι καὶ κρίνειν μετέχειν; lat. *ut consultanti sint et iudicandi participes*; engl. *to assign to them some deliberative and judicial functions*; franc. *faire participer aux fonctions délibérative et judiciaire*; njem. *am Beraten und, Entscheiden teilnehmen*; rus. *участвовать в совещательной и судебной власти*; novogrč. τὰ μετέχον οὐ τοῦ βουλευέσθαι καὶ κρίνειν.

⁹⁹ Grč. ἡ αἰσθησις; lat. *sensus*; engl. *perceptions*; franc. *discernement*; njem. *Verstand*; rus. *рассудительность*; novogrč. αἰσθησις.

dok rob nije samodostatan. Stoga se u *Državi*³⁵ govori o tome domišljato, ali ne i primjereno. Kaže tako Sokrat kako se država sastoji od četiri vrste najnužnijih; govori da su oni tkalac, ratar, kožar i kućegraditelj; a zatim dodaje, kao da mu ti nisu dosta, i kovača te onda i čuvar potrebne stoke, i uz to veletršca i preprodavača. I sve tē [stvari] predstavljaju ispunu prvotne države, kao da je poradi nužnih potrepaština nastala svaka država, a ne poradi ljepote³⁶, te da joj jednako trebaju i kožari i ratari! Ali [Sokrat] ne dopušta sudionstvo ratničkom staležu³⁷ sve dok država ne poveća svoje područje i, zahvativši susjednu zemlju, ne upusti se u rat. Ali i među ona prvotna četiri [staleža], ili bilo kolikim članovima zajednice, mora biti netko tko će dijeliti pravdu i suditi prema pravu. Kao što bi dakle dušu tkogod postavio kao viši dio živog bića negoli je tijelo, tako bi i dotične dijelove države trebalo postaviti kao više od onih što se bave životnim potrebštinama, to jest: ratnički stalež, onaj što sudjeluje u sudbenom zakonodavstvu, te uz njih savjetništvo, što je posao državničke razboritosti. Da li su tē [dužnosti] odvojeno prisutne u njima ili ih obnašaju jedni te isti, nema nikakve razlike za našu raspravu, jer često su isti i ratnici³⁸ i ratari. Tako te, ako se i jedni i drugi trebaju smatrati dijelovima države, bjelodano su onda i teški oružanici nuždan dio države.

Sedmi [dio] su oni što služe svojim imutkom, koje nazivamo imućnicima. Osmi su pak upravitelji državnim poslovima³⁹ i koji služe kao činovnici vlastima, jer bez vladatelja ne može bivati država. Mora dakle

³⁵ Platon, *Država*, II, 369.

³⁶ Ili 'čudorednog dobra' (τὸ καλόν).

³⁷ Doslovno 'onaj dio pučanstva koji ratuje za koga'. Grč. τὸ ποιολεῖον; lat. *partem propugnantiem*; engl. *a military class*; franc. *la classe combattante*; njem. *den kriegsrischen Teil*; rus. *боевые*; novogrč. τὸ πρὸς ἐπεράσιον... μέρος, τὸ τῶν πολεμιστῶν (obrambeni dio... onaj ratnički).

³⁸ Zapravo 'teški oružanici' (grč. οἱ δαλῖται; τὸ δαλτικόν); posrijedi su vojnici naoružani teškim kopljem i velikim štitom.

³⁹ Grč. τὸ δημοκρατικόν; lat. *ea quae rempublicam administrat*; engl. *magistrates*; franc. *magistrats*; njem. *die öffentlichen Angelegenheiten*; rus. *ме, кто служит народу*; novogrč. τὸ πλῆθος τῶν δημοσίων λειτουργῶν (mnóstvo javnih službenika).

biti onih koji su uzmožni vladati i služiti državi u tim službama, bilo neprekidno bilo redimice. Preostali su oni o kojima smo upravo raspravljali: savjetništvo i oni koji sude među parbenicima. Ako dakle takvi moraju biti u državama, te skladno i pravedno djelovati, nužno je da bude i onih koji imaju dijela u državničkoj kreposti. Mnogima se čini kako različite sobnosti mogu biti prisutne u istima, kao kad isti [ljudi] bivaju i ratnici i ratari i obrtnici, te uz to savjetnici i suci. Svojtaju sebi svi dotičnu krepost i mniju kako mogu obavljati većinu državnih dužnosti, ali da isti budu [istodobno] i siromašni i bogati, nije moguće. Zbog toga se ti najviše i čine dijelovima države: imućni i neimućni. Uz to, kako je većinom jednih malo a drugih mnogo, oni se čine suprotstavljenim dijelovima među ostalim dijelovima države. Tako te se i državni poreci uspostavljaju prema premasajima jednih ili drugih, pa se čini da su dva državna poretka: pučka vladavina i vladavina manjine⁴⁰.

Da je dakle više državnih poredaka, i zbog kojih uzroka, već je prije⁴¹ rečeno. A da ima više oblika i pučke vladavine i vladavine manjine, pokazat ćemo sada. Bjelodano je to i iz onih stvari što su rečene. Jer oblik je više i u puka i u takozvanih uglednika; tako su u puka jedan [stalež] ratari, drugi pak obrtnici; treći su trgovci što se bave kupnjom i prodajom; četvrti su pomorci, od kojih su opet jedni ratnici, drugi prodavači, treći prijevoznici, četvrti ribari (jer često svaki od tih [staleža] tvori mnogobrojno mnoštvo, kao ribari u Tarantu i Bizantionu, trovesličari u Ateni, trgovci u Eginu i na Hiju, prijevoznici na Tenedu); uz tē su tu i »rukohranici«⁴² te oni mala imutka koji ne mogu dokoliti, pa još oni koji nisu slobodnjaci s obje strane⁴³, i ako ima kakav drugi

⁴⁰ To jest: demokracija i oligarhija. Vidi i ranije tumačenje tih temeljnih pojmova.

⁴¹ Usp. III. C. 6.

⁴² To jest: 'nadničari koji žive samo od rada svojih ruku'. Grč. τὸ χειρωνακῶν; lat. *ii qui operis et manibus suis victum parant*; engl. *day-labourers*; franc. *journaliers*; njem. *die Tagelöhner*; rus. *поденщики*; novogrč. οἱ χειρωνακτες (prosti radnici). Posrijedi je najniža skupina radnika.

⁴³ Naime, oni kojima nisu i otac i majka bili slobodni građani.

takav oblik mnoštva. Uglednici se opet dijele po bogatstvu, plemenitu podrijetlu, kreposti, odgoju i sličnim razlikama.

Prva je dakle ona pučka vladavina o kojoj se kaže da je najviše prema jednakosti. A jednakost je, kako kaže zakon takve pučke vladavine, u tome da ne premašuju [u vladavini] ni neimućni ni imućni, te da ni jedni nemaju vrhovništvo nad drugima, nego da su slični⁴⁴ i jedni i drugi. Jer ako slobode najviše biva u pučkoj vladavini, kako pretpostavljaju neki, te i jednakosti, tako bi bilo najčešće kada bi svi jednako sudjelovali u upravljanju državom do najvišeg stupnja. A budući je tu puk većina, i odluka većine odsudna, takav je poredak nužno pučka vladavina. To je, dakle, jedan oblik pučke vladavine. Drugi je onaj gdje se službe u vlasti podjeljuju dohodarima⁴⁵, koje bivaju male; svatko sa stanovitim imutakom sudjeluje u vlasti; onaj pak tko izgubi imutak – ne sudjeluje. Treći je oblik pučke vladavine u kojem sudjeluju svi građani koji su besprijeckorna podrijetla, a vlada sâm zakon. U četvrtome obliku pučke vladavine svakomu je dopušteno sudjelovati u vlasti, samo ako je građanin, ali i tu vlada zakon. U petome obliku pučke vladavine sve ostalo je isto, samo što vrhovništvo pripada mnoštvu, a ne zakonu. To se događa kad su vrhovne posebne i druge odluke [mnoštva], a ne sâm zakon. Do toga dolazi zbog pukovođa⁴⁶. Jer u državama u kojima je pučka vladavina prema zakonu nema pukovođa, nego su najbolji, od građana u predsjedništvu⁴⁷. Nu ondje gdje zakoni nemaju vrhovne vlasti, tu se pojavljuju pukovode. Jer tu puk biva jednovladarem, složen jedan iz mnogih. Mnogi su tu vrhovnici, ali ne kao pojedinci, nego kao svi. Homer kaže kako dobro nije mnogovlađe⁴⁸,

⁴⁴ Ili 'jednaki'.

⁴⁵ Posrijedi je višeznačica τὸ τίμημα; 'dohodarina', 'procjemba imovine', 'porezovni razred'. Vidi i ranije tumačenje.

⁴⁶ Ili 'demagog', koji su izvorno bili pučke vođe, zastupnici i govornici, a u izopačenome obliku i 'zavoditelji puka'.

⁴⁷ Grč. προεδρία, prvo mjesto (na svečanosti), prvo sjedalo u prednjem redu, predsjedništvo u vijeću. Većina prijeвода ima ili 'na prvom mjestu' ili »na čelu države« za grč. ἐν προεδρίᾳ.

⁴⁸ Usp. Homer, *Ilijada*, II. 204.

samo što nije jasno je li posrijedi takva [vladavina] ili kad ih više ima, a vladaju kao pojedinci. Takav dakle puk, kad postane jednovladarem, teži jednovladi, zbog toga što njime više ne vlada zakon, te postaje samosilnički, tako te mu laskatelj bivaju u časti, i takav je oblik pučke vladavine ono što je samosilništvo među jednovladama⁴⁹. Stoga su im i običaji isti, i oba se [poretka] odnose samosilnički prema boljim građanima, i što su u jednom odluke to su u drugome naredbe, i pukovođa i laskatelj isto su i prema nalicima. I najviše jedni i drugi uspijevaju postići: laskatelji u samovladarâ, a pukovode među takvim pucima. [Pukovode] su krivi što posebne odluke imaju vrhovnu moć, a ne zakoni, jer sve [ovlasti] prenose na puk. Tako se događa te oni postaju veliki zbog toga što puk dobiva vrhovništvo nad svime, a oni [vlast] nad mnijenjem puka. Jer mnoštvo njih sluša. Uz to, oni koji se žale na službe u vlasti govore kako puk treba suditi; on pak rado prihvaća taj poziv, tako te se podrivaju sve državne službe. Razložno bi čini se mogao prigovoriti tkogod, govoreći kako takva pučka vladavina nije ustavni poredak⁵⁰. Jer ondje gdje ne vladaju zakoni, nema ustavna poretka. Morao bi, naime, zakon vladati nad svima (uopće), dok bi državne službe odlučivale o pojedinačnostima, i takav poredak treba smatrati ustavnim. Tako te ako je pučka vladavina jedan od državnih poredaka, bje-lodano je da takvo ustrojstvo, u kojem se sve uređuje posebnim odlukama, poglavito i nije pučka vladavina. Jer ni jedna posebna odluka ne može imati opći značaj. Dakle, oblici pučke vladavine neka su određeni na taj način.

5 Jedan je oblik vladavine manjine⁵¹ onaj u kojem se vlasti podjeljuju prema dohodarinama koje su tolike da neimućni ne mogu sudjelovati [u vladavini], iako su mnogobrojniji, s time što ako tko stekne [potrebni imutak], može sudjelovati u državnoj upravi; drugi je oblik kad su državne službe uvjetovane visokim

⁴⁹ Ili 'tiranija među monarhijama'.

⁵⁰ Ili 'državni poredak uopće'. Vidi i ranije tumačenje pojma πολιτεία.

⁵¹ Ili 'oligarhije'.

⁵² To jest: isto tako nasljedna vladavina.

dohodarinama, i dotičnici između sebe popunjavaju ispražnjene položaje (a više li izbor između sviju takvih, činilo bi se to više vladavinom najboljih; ako pak samo između izdvojenika, onda je vladavina malobrojnih). Treći je oblik vladavine manjine kad sin nasljeđuje oca; četvrti je kad zavlada upravo spomenuto⁵², i vlada ne zakon, nego vladatelj. Kao obrnuće takva je vlada među vladavinama manjine kao što je samosilništvo⁵³ među jednoladama⁵⁴ i posljednja opisana pučka vladavina⁵⁵ među pučkim vladavinama. I takvu vladavinu manjine nazivaju vladavina mogućnika⁵⁶.

To su, dakle, oblici vladavine manjine i pučke vladavine. Ali se ne smije smetnuti s uma kako se često događa te državni poredak, koji prema zakonima nije pučki, zbog običaja i naputaka biva upravljan kao pučka vladavina; i obrnuto, drugdje, gdje je prema zakonima državni poredak kao pučka vladavina, po naputku i običajima više je vladavina manjine. Događa se to najčešće nakon promjena⁵⁷ državnih poređaka. Jer oni se ne mijenjaju umah, nego [ljudi] vole prvo pomalo zakidati jedni druge, tako te prijašnji zakoni ostaju na snazi, ali vlast je u onih koji mijenjaju državni poredak.

Kako postoji toliko oblika pučke vladavine i vladavine manjine, bjelodano je iz onoga što je već rečeno. Nužno je naime ili da svi spomenuti dijelovi puka imaju zajedničkog udjela u državnoj vladavini, ili pak jedni da a drugi ne. Kad dakle ratarski stalež i onaj srednjeg imutka ima vrhovništvo u državi, onda se državom vlada prema zakonima (jer kako moraju raditi za svoj život, ti ne mogu dokoliti, tako te

⁵³ Ili 'tiranija'.

⁵⁴ Ili 'monarhijama'.

⁵⁵ Ili 'demokracija'.

⁵⁶ Ili 'moćništvo', 'vladavina velmoža', 'silnička vladavina'. Grč. *dyvaxceia*; lat. *dynastia*, *id est potentatus*; engl. *a dynasty* (*for rule of powerful families*); franc. *régime d'autorité personnelle* (*ou oligarchie renforcée*); njem. *Dynastie*; rus. *dvuacmus*; novogrč. *dyvaxceia*. Dok jedni prijevodi zadržavaju široko uzetu tudicu *dinastija*, drugi je nastoje odrediti ili kao 'vladavinu moćnih obitelji' ili 'vlast osobne moći' ili naprosto kao 'silništvo'.

⁵⁷ Ili 'prevrata' ili 'revolucija' (kako je u nekim prijevodima).

zakonu prepuštaju vlast, okupljajući se samo na nužnim skupštinama); ostali pak mogu sudjelovati kad steknu dohodarinu određenu zakonima. Stoga je svima s nekom stečevinom omogućeno sudjelovati [u vladavini]. Jer u cijelosti, ne dopustiti svima udjela u vlasti, bilo bi vladavina manjine. [Ali dokoliti ljudima je nemoguće ako nemaju državnog dohotka]⁵⁸. To je, dakle, jedan oblik pučke vladavine nastao zbog tih uzroka. Drugi se oblik temelji na sljedećoj razredbi: moguće je svima koji su besprije korna podrijetla sudjelovati [u državnoj upravi], ali zbiljski samo onima koji su uzmožni dokoliti; stoga u takvoj pučkoj vladavini zakoni vladaju, jer [pojedinci] nemaju dostatna dohotka od države. Treći je oblik u kojem je svima, koji god su slobodnjaci, moguće sudjelovati u državnoj upravi, samo što oni ipak ne sudjeluju zbog spomenutog uzroka, tako te nužno i u takvu poretku vlada zakon. Četvrti oblik pučke vladavine je ona koja je u najnovije doba nastala u državama. Kako su se države uveliko proširile od početne veličine, i zbog porasta dohoda, svi sudjeluju u upravljanju državom a zbog brojčane premoći mnoštva; te sudjeluju u zajedništvu i državnoj vladavini, budući da sad uzmažu dokoliti i oni neimućni, zbog toga što primaju mazu⁵⁹. I zaista najviše dokoliti takvo mnoštvo. Jer njih ne priječi skrb oko vlastitih imanja, kao što priječi imućnima, tako te ti često niti sudjeluju u skupštini, niti u sudu. Zbog toga mnoštvu neimućnih pripada vrhovništvo u državi, a ne zakonima. Oblici pučke vladavine, dakle, takvi su i toliki, nastali zbog takvih nužnosti.

⁵⁸ To jest: prihoda ili dohotka od države, za koji ne moraju zarađivati, i koji im omogućuje dokolicu (slobodno vrijeme) za rad u državnim tijelima. Sâm izvorni tekst je oštećen, pa se mjesto različito tumači i prevodi.

⁵⁹ Ili 'plaću', 'nagradu', 'najam'. Sama riječ *mazda* je sveslavenska (nalazi se u staroslav., rus., češkom i slov.), a zatim u gotskom i grčkom. Grč. *μισθος*; lat. *merces*; engl. *pay*; franc. *salaire*; njem. *enloht werden*; rus. *вознаграждение* (ili *мзда*); novogrč. *μισθος*. Što se tiče same te mazde (ili nagrade) u Ateni se skupštinu plaćalo za glavnu skupštinu po 9 obola, a za ostale po 6. Takvih je skupština bilo po 4 na jednu *pritaniju* (razdoblje od 37 dana). Savjetnik je dobivao 6 obola, a pučki sudac do 3 obola po sudskoj sjednici.

je u prijateljstvu; naime, ljudi ne žele ni istim putem zajedno s neprijateljima. Poželjno je da se država što je moguće više sastoji od jednakih i sličnih, a takvo što je najčešće prisutno u onih iz srednjeg staleža⁹⁴. Tako te se nužno najbolje upravlja onom državom kojoj je ustroj složen od sastojaka koje, kako kažemo, država ima po naravi⁹⁵. I ti⁹⁶ od građana najsigurniji su u državama. Jer niti oni žele tuđe, kao što čine siromašni, niti pak njihovo žele drugi, kao što imutak bogataša priželjkuju siromašni. I zbog toga što niti se sami uroćuju protiv koga, niti se drugi uroćuju protiv njih, žive oni izvan svake pogibelji. Stoga je skladno poželio Foklid: »Mnoge su stvari srednjima najbolje; srednji bih htio u državi biti.«⁹⁷

Bjelodano je dakle kako je najbolje državno zajedništvo sastavljeno od građana srednjeg staleža, i onim se državama može dobro upravljati u kojima je srednji stalež mnogobrojan i snažniji od oba ostala [staleža] u najvećoj mjeri, ili barem više negoli svaki od tih pojedince; jer pridodan, on uspostavlja ravnotežu i priječi prevlast bilo koje oprečne krajnosti. Zbog toga je najveća dobra sreća kad oni koji upravljaju državom posjeduju srednji i dostatan imutak; jer ondje gdje jedni imaju veoma mnogo a drugi ništa, nastaje ili krajnja pučka vladavina ili puka vladavina manjine ili pak samosilništvo zbog obje tih krajnosti. Naime, iz lakoumne pučke vladavine te iz vladavine manjine nastaje samosilništvo, dočim mnogo rjeđe među [pripadnicima] srednjeg staleža i onim njima srodnim. O uzroku toga govorit ćemo kasnije⁹⁸, izlažući o promjenama državnih poredata. Kako je srednje stanje [u državama] najbolje, također je bjelodano, jer jedino je ono bez bune i razdora; gdje je, naime, brojčan srednji stalež, najrjeđe nastaju bune i razdori među građanima. I velike države su češće bez bune i razdora zbog istog razloga, budući da je

⁹⁴ Ili 'među onima koji su srednjeg imovinskog stanja'.

⁹⁵ Usp. II. 1–3.

⁹⁶ To jest: 'pripadnici srednjeg staleža'.

⁹⁷ Bergk, Fr. 12. (Doslavljan prijevod). *Foklid* je grč. pjesnik iz Miletu. Živio je u VI. st. pr. Kr. Sačuvano je nekoliko odlomaka njegovih čudorednih pouka u sažetu i jednostavnu izričaju.

⁹⁸ Vidi V. 1308a 18–24.

u njima brojčan srednji stalež; dočim u malim državama lako je razdijeliti sve [građane] na dvije skupine, tako da ne ostane ništa od srednjeg staleža, i gotovo svi su ili neimućni ili imućni. A pučke vladavine su postojanije⁹⁹ od vladavina manjine i dugotrajnije zbog srednjeg staleža (jer su pripadnici srednjeg staleža brojniji i više sudjeluju u častima u pučkim vladavinama negoli u onim manjinskim); naime, kada bez tih siromašni premaše mnoštvom, nastaje nesreća i [država] brzo propada. Kao dokazni znak toga treba uzeti što su najbolji zakonodavci potekli od građana srednjeg imovinskog stanja. Solon bijaše takav [što je jasno iz njegova pjesništva], zatim Likurg [jer ne bijaše kralj] i Haronda i gotovo većinom ostali.

Iz toga je bjelodano i to zašto su državni poreci većinom ili pučke vladavine ili vladavine manjine. A to je zbog toga što je u tim [državama] često srednji stalež malobrojan, i uvijek prevladavaju ili jedni ili drugi, bilo oni što posjeduju imutak bilo pak puk, i kako nadmašuju srednji stalež, skreću državni ustroj prema sebi, pa tako nastaje ili pučka vladavina ili vladavina manjine. Uza tih stvari, budući da dolazi do buna i međusobnih bojeva puka i imućnika, koji god od dotičnika uspije nadvladati protivnika, neće ustanoviti ni zajednički ni pravičan državni poredak, nego će smatrati bojnim nadarjem za pobjedu svoju premoć u državi, pa će jedni zasnovati pučku vladavinu a drugi vladavinu manjine. Uz to, oni koji steknuše prevlast u Grčkoj obzirali su se samo na vlastiti državni poredak, i jedni u državama uspostavili više pučke vladavine drugi pak vladavine manjine, ne gledajući pri tome na korist država, nego na svoju vlastitu, tako te zbog tih uzroka ili nikad nije nastajao srednji državni poredak ili pak rijetko i među rijetkim. Jer jedan jedini muž¹⁰⁰, među onima što nekoć

⁹⁹ Usp. V. 1302a 8, 1307a 16.

¹⁰⁰ Nije jasno na koga tu Aristotel misli. Nedvojbeno su posrijedi Atenjani i Spartanci te njihovi odgovarajući poreci: demokracija i oligarhija. Što se tiče 'jednog jedinog muža', komentari navode najčešće imena Solona i Teramena. Kako je ovaj drugi bio zagovornik srednjeg oblika poretka – u oporbi prema Tridesetorici – i Aristotel ga je smatrao jednim od trojice najboljih atenskih državnika, najvjerojatnije se misli upravo na njega.

imađahu vlast, bio se odlučio uvesti takav poredak, ali sad je postalo običaj među građanima u državama da i ne teže za jednakošću, nego ili nastoje zavladatai ili se svladani pokoravaju.

Koji je dakle najbolji državni poredak, i zbog kojega uzroka, iz tih je stvari bjelodano; a od ostalih državnih poredaka, jer kažemo¹⁰¹ kako ima više pučkih vladavina i više vladavina manjine, koji treba postaviti kao prvi, te drugi i istim načinom kao slijedeći (budući da jedan biva boljim a drugi gorim), pošto je određeno koji je najbolji poredak, nije teško uvidjeti. Uvijek naime nužno biva boljim oblik tome najbliži, a gori onaj odmaknut od sredine, ukoliko tkogod ne bi sudio prema stanovitij pretpostavci;¹⁰² kažem pak »prema pretpostavci«, zbog toga što često, iako je određeni državni poredak poželjniji, ništa ne priječi da nekima više koristi neki drugi državni poredak.

12 Koji državni poredak kojima i kakav kakvima koristi, potrebno je razmotriti nakon onoga što je rečeno. Prvo treba shvatiti ovo što općenito stoji o svima poredcima: onaj dio države koji želi da poredak ostane treba biti snažniji od onoga koji to ne želi. Svaka se država sastoji od »kako« i »koliko«¹⁰³. Kako kažem da je sloboda, bogatstvo, odgoj, plemenito podrijetlo; a *koliko* – premoć u mnoštvu. Može se dogoditi da, od onih dijelova od kojih se sastoji država, ono *kako* bude prisutno u jednom dijelu države, a u drugome ono *koliko*, kao što brojem može biti više neplemenitih podrijetlom negoli plemenitaša ili neimućnikâ negoli bogataša, ali da ipak ne premašuju toliko kolikoćom koliko manjkaju kakvoćom. Stoga to treba biti razmjerno jedno naprama drugome. Ondje, dakle, gdje mnoštvo neimućnikâ premašuje

¹⁰¹ Vidi: 1289a 8, 1291b 10, 1292b 22.

¹⁰² Ili 'prema danim uvjetima' (grč. *πρός ὑπόθεσιν*), što se latinski prenosi nešto šire *finem civitatis propositum*, a engleski *relatively to given conditions*; franc. *relatif à certaines conditions déterminées*; njem. *besondere Voraussetzungen*; rus. *в зависимости от тех или иных предположений*; novogrč. *κατά τὰς περιστασιασίων* (prema okolnostima/prigodama).

¹⁰³ Ili slobodnije: od kakvoće i kolikoće (kvalitete i kvantitete).

spomenuti razmjer, tu naravljju nastaje pučka vladavina, i svaki pojedini oblik pučke vladavine prema suvišku svakog pojedinog puka, kao ako prevlada mnoštvo ratarâ, nastaje ona prva pučka vladavina; ako pak [mnoštvo] rukotvoraca i nadničara, nastaje ona posljednja, te slično i s onima što su između njih. Ondje pak gdje imućnici i uglednici više premašuju kakvoćom nego što manjkaju kolikoćom, tu nastaje vladavina manjine, i istim načinom svaki pojedini oblik vladavine manjine prema premoći dotičnog manjinskog staleža.

Zakonodavac uvijek treba uključiti u državni poredak pripadnike srednjeg staleža; jer donosi li zakone manjinske vladavine, treba uzeti u obzir one iz srednjeg staleža; uvodi li pak zakone pučke vladavine, neka njih pridobije tima zakonima. Ondje gdje mnoštvo srednjakâ nadmašuje ili obje tē krajnosti ili tek svaku pojedinu od njih, tu državni poredak može biti postojan. Jer ne treba se bojati da će se ikada suglasiti bogataši i siromasi protiv dotičnikâ¹⁰⁴. Naime, nikad ne žele jedni služiti drugima, iako, kad bi tražili, ne bi našli drugi državni poredak s više zajedničkog od onoga dotičnog. Jer naizmjenice vladati oni ne bi podnosili zbog uzajamne nepouzdanosti. I svugdje je najpouzdaniji obranični sudac, a onaj tko je srednji, takav je prosuditelj. Što je bolje državni poredak izmiješan, to je i postojaniji. Uvelike griješe i mnogi koji hoće ustanoviti državne poretke s vladavinom najboljih, ne samo u tome što više [ovlasti] daju imućnicima, nego i zbog toga što obmanjuju puk. Jer nužno s vremenom iz lažnih dobara nastaje istinsko zlo. Naime, pohlepnosti bogataša razrivaju više državu negoli one u prostoga puka.

13 Postoji brojem pet stvari koje se u državnim poredcima poradi prividna razlogâ izmudruju protiv puka; one se tiču skupštine, upravnih položaja, sudišta, oružanja, tjelovježbe. Što se tiče skupštine, svima je dopušteno sudjelovati u njoj, dok se globa nameće imućnicima ako ne sudjeluju u radu skupštine, i to: ili

¹⁰⁴ To jest: urotiti se protiv srednjeg staleža, iako je u nekim prijevodima (kao u engleskom) i 'protiv vladatelja', što najvjerojatnije nije posrijedi.

jedne do pet drahmi i malo više, jer i o tima se mora suditi, ali tu nije potrebno mnoštvo sudaca.

Nu o takvim sporovima nek je dosta, kao i u sudovima za ubojstva i tuđince, nego govorimo o [slučajevima] protiv državnog poretka, ¹⁴⁵ koji ako se ne rješavaju ispravno, nastaju razdori i poremećaji u državnome poretku. Nužno je, dakle, ili da svi sude ¹⁴⁶ o svim već razlučenim stvarima, bilo glasovanjem bilo ždrijebom, ili pak svi o svima jednom ždrijebom jednom glasovanjem, ili o nekima od tih slučajeva [postavljaju se] jedni ždrijebom, drugi glasovanjem. Tih načina ima, dakle, četiri. A isto ih je toliko i kad su posrijedi drugi [izabrani] samo dijelom. Jer opet između nekih oni koji sude o svim stvarima [mogu biti postavljeni] glasovanjem, ili između nekih [da sude] o svim stvarima mogu se birati ždrijebom, ili jedni ždrijebom jedni glasovanjem, ili pak neka sudišta, koja sude o istim stvarima, mogu se sastojati i od izdžrebanika i od izglasanika. Ti su, dakle, kako je rečeno, načini kao neki »protu-primjeri« onima već navedenima.

Uz to, dotična se [sudišta] mogu i udvajati. ¹⁴⁷ Kažem, na primjer, da se neka [sudbena tijela] biraju između sviju, neka između nekih, neka opet između obojih (kao, ako se isto sudište bude sastojalo od jednih što su [izabrani] između sviju i drugih između nekih), te ili ždrijebom ili glasovanjem ili na oba načina.

Rečeno je, dakle, kolikim se načinima mogu postavljati sudišta. Od tih opet oni prvi pripadaju pučkoj vladavini, naime oni u kojima se [suci biraju] između svih ili sude o svim stvarima; drugi pripadaju manjinskoj vladavini, koji se [postavljaju] između nekih i sude o svim stvarima; treći pripadaju i vladavini najboljih i ustavnoj vladavini, u kojima se jedni [suci] izabirani između svih, jedni između nekih.

¹⁴⁵ Grč. *περὶ δὲ τῶν πολιτικῶν*; lat. *de civilibus*; engl. *of political cases*; franc. *des juridictions de nature politique*; njem. *über die politischen Gerichte*; rus. *государственные преступления*; novogrč. *περὶ τῶν «πολιτικῶν»*.

¹⁴⁶ Podrazumijeva se: bivaju birani ili postavljeni da sude.

¹⁴⁷ Prema nekim tumačiteljima i »spajati« ili »kombinirati«.

E. V.

1 O drugim dakle stvarima, o kojima smo kanili raspravljati, rečeno je gotovo sve¹; s kojih se uzrokâ mijenjaju² državni poreci, koliko ih je i kakvi su, i kakvi su razori svake pojedine države, iz kojih se oblika u koje [države] najčešće preinačuju, te koje su stvari spasonosne i općenito i posebice za svaki pojedini od državnih poredaka, i, uz to, kojim bi se načinom najviše mogla ušćuvati svaka pojedina država, – valja razvidjeti nakon onoga što je kazano. Mora se prvo pretpostaviti kao počelo, da su nastali mnogi oblici državnog poretka i u svima se priznavalo ono koje je pravedno i prema razmjeru jednako, ali se upravo u tome zastranjivalo, kako je prije³ rečeno. Jer pučka je vladavina nastala iz toga što oni po bilo čemu jednaki (isti) mislili su kako su i naprosto jednaki (budući su svi slično slobodni, misle kako su i naprosto jednaki); manjinska vladavina [nastala je] iz toga što oni po jednome nejednaki misle kako su i u cijelosti nejednaki⁴ (budući su, naime, nejednaki

¹ Usp. IV. C. 2.

² Iako je u izvorniku posrijedi pojam promjene/mijene, neki prijevodi imaju *prevrat*, *preokret*, pa i samu imenicu *revolucija*. Grč. *ἐκ τίνων δὲ μεταβάλλουσιν αὐ τοῖς αἵματι*; lat. *quibus autem ex causis rerum publicarum formae mutantur*; engl. *the causes of revolution in states*; franc. *les causes des changements dans les constitutions* (dok se u podrupku kaže izravno: *programme du livre V consacré aux révolutions politiques*); njem. *was für Ursachen die Verfassungen sich verändern*; rus. *вследствие каких причин происходят государственные перевороты* (gdje su možda postojeli i »državni udari«, jer je *государственный переворот* – *coup d'état*); novogrč. *καὶ τοῖων αἰτίων μεταβάλλονται τὰ πολιτεύματα* (s kojih se uzroka mijenjaju državni poreci).

³ Vidi III. 1282b 18–30; 1280a 9.

⁴ To jest: i time u cijelosti iznad ostalih.

prema imutku, smatraju da su i naprosto nejednaki). Oni pak [iz pučke vladavine], budući su kao jednaki, misle da trebaju u svim stvarima jednako sudjelovati. Dočim oni [iz manjinske vladavine], budući su nejednaki, teže u svemu imati više, a ono što je više⁵, to je i nejednako. Dakle, svi ti [oblici državnog poretka] imaju nešto pravedno, ali su naprosto manjkavi; i zbog toga uzroka, kada god ne sudjeluju u državnome poretku prema pretpostavci koju imaju, i jedni i drugi se bune. A od svih s najviše prava mogli bi se buniti (iako ti to najrijeđe čine)⁶, oni što se ističu prema kreposti; jer najviše su s razlogom naprosto nejednaki⁷ jedino dotičnici. Postoje i drugi koji premašu prema rodu⁸ i koji smatraju kako nadmašuju jednake upravo zbog te nejednakosti, jer oni se čine plemenitima u kojih su prisutni krepost i bogatstvo predak⁹.

Počela su ti, dakle, tako reći, i sama izvorišta buna, ono što ih potiče da se bune. Stoga i promijene bivaju dvostruko: jer jednom su protiv državnog poretka, kao kad se iz postojećeg mijenja u neki drugi oblik, npr. iz pučke vladavine u vladavinu manjine ili iz vladavine manjine u pučku vladavinu, ili pak iz bilo koje od tih u ustavnu vladavinu ili vladavinu najboljih, ili opet obratno; drugi put, kad [promjena] nije protiv postojećeg poretka, nego dapače postojeće ustrojstvo pretpostavljaju drugima, i samo ga žele preuzeti u svoje ruke¹⁰, bilo ono manjinska vladavina ili jednolada. Uz to, katkad je posrijedi više ili manje, na primjer: bilo da se u postojećoj manjinskoj vladavini manjinski vladavine više ili manje, bilo u pučkoj vladavini – pučanski više ili manje, te slično i u ostalim državnim porecima, ili da se dotični učvrste ili oslabe. Zatim [prevrati mogu težiti] promijeni tek jednog dijela državnog poretka, kao uspostavi ili ukinući stanovite upravne službe, kao što u Sparti kažu kako je Lisandar pokušao

⁵ To jest: ono čega je pre-više, što premašuje.

⁶ Usp. 1304b 4.

⁷ Usp. III. 1284b 28–34.

⁸ Ili 'koji se ističu plemenitim podrijetlom'.

⁹ Usp. IV. 1294a 21.

¹⁰ Usp. IV. 1292b 11.

ukinuti kraljevstvo a kralj Pauzanija¹¹ nadzorništvo¹², pa i u Epidamnu državni poredak se promijenio samo dijelom (jer mjesto rodovođa¹³ postavise savjet, a i dandas moraju u državno sudište¹⁴ odlaziti vladajući službenici kad se izglasava izbor kojeg činovnika, pa i dužnost vladatelja¹⁵ u toj državi značajka je koja pripada vladavini manjine); naime, svugdje zbog nejednakosti nastaje buna, gdje se nejednakima ne daje ono što im po razmjeru pripada (jer vječna kraljevska vlast je nejednakost, bude li među jednakima). U cijelosti, tražeći ono jednako, ljudi se bune. A to jednako¹⁶ je dvostruko: jedno je brojem, drugo je prema dostojanstvu. Kažem pak brojem ono što je množinom ili veličinom isto i jednako, a prema dostojanstvu ono koje je to razmjernom, npr. prema broju jednako nadmašuje tri dva kao i dva jedan, dok razmjerom četiri premašuje dva kao i dva jedan, jer jednak je dio dva od četiri kao i jedan od dva, jer oboje je polovica. Ljudi se slažu da je naprosto pravedno ono prema dostojanstvu, ali se razlikuju (kako je i prije rečeno)¹⁷ u tome što jedni, ako su prema čemu jednaki, smatraju da su u cijelosti jednaki; drugi pak, ako su prema čemu nejednaki, smatraju se nejednakima u svim stvarima. Stoga i nastaju najviše dva državna poretka: pučka vladavina i vladavina manjine; jer plemenito podrijetlo i krepost nalaze se u manjine, [opreke]¹⁸ tima u mno-

¹¹ Usp. VII. 1333b 34.

¹² To jest: 'visoko službeno nadzorništvo' ili *eforat*, koji u Sparti bijaše tijelo od pet nadzornikâ (eforâ), koji su nadzirali kao suci rad kraljeva, sazivali pučku skupštinu i pregovarali s inozemnim poslanicima.

¹³ To jest: rodovskih ili plemenskih glavara' (*quâtagxoi*), što je pojam koji odgovara lat. *tribunus plebis*.

¹⁴ To jest: *hliatía*, 'pravno zborište', 'državno sudište', koje bijaše i ime pravosudne palače u Ateni. 'Heliata' se sastojala od 6.000 građana-sudaca, po 600 iz svakog od deset rodova (filâ). Dijelili su se na 10 odjela po 500 sudaca, dok su 1000 preostalih bili zanjenci.

¹⁵ Riječ je o službi arhonta. Vidi i ranije tumačenje nazivka *āgōrov* (lat. *praetor*).

¹⁶ Ili 'jednakošt'. Grč. *τὸ ἴσον*; lat. *aequale*; engl. *equality*; franc. *l'égalité*; njem. *das Gleiche*; rus. *равенство*; novogrč. *ἴσος* (jednakošt).

¹⁷ Vidi: a 26.

¹⁸ Podrazumijeva se 'bogatstvo i siromaštvo'.

gih. Naime, plemenitih i dobrih nigdje nema stotina, dok su imućni «i neimućni» mnogobrojni svugdje. Urediti [državu] naprosto i posvema prema objema jednakostima, zaista je loše, što je bjelodano iz samih događaja, jer od tih država ni jedna nije postojana. Tomu je uzrok, što kad je nešto od početka i počela pogriješno, onda je nemoguće da mu i kraj ne bude nekakvo zlo. Stoga se treba poslužiti dijelom brojnom jednakošću, dijelom pak onom prema dostojanstvu.

Pa ipak je pučka vladavina i postojanija i češće bez bunâ negoli vladavina manjine¹⁹. Jer u manjinskim vladavinama nastaju dvije vrste bunâ: što ona jednih protiv drugih²⁰, što pak buna protiv puka, dočim u pučkim vladavinama [nastaje] samo buna protiv vladavine nekolicine, a buna puka protiv samog puka ili, ako uopće nastane, nije vrijedna spomena, ili do nje i ne dolazi. I uz to, državni poredak sastavljen od pripadnika srednjeg staleža bliži je pučkoj negoli manjinskoj vladavini, i on je najpostojaniji od takvih državnih predaka²¹.

2 Budući pak razmatramo iz kojih stvari bune nastaju te promjene državnih predaka, treba uopće istražiti prvo njihove početke i uzroke. Postoji gotovo, tako reći, troje brojem, koje valja jedno po jedno iznijeti prvo u ocrtu. Jer treba shvatiti u kakvu se raspoloženju ljudi bune i poradi kojih stvari, te treće: koja su počelâ neredima u državi te bunama jednih protiv drugih. Kao općenit uzrok, dakle, raspoloženju za promjenu treba najviše smatrati ono što smo već rekli²². Jer jedni se bune poneseni jednakošću, kad smatraju kako im je gore, i ako su jednaki s onima koji imaju više; drugi su opet gonjeni nejednakošću i nadmoćnošću kad pretpostavljaju kako, iako su nejednaki, ipak nemaju više, nego jednako ili

¹⁹ Usp. IV. 1296a 13.

²⁰ To jest: jednih 'oligarha' protiv drugih.

²¹ Prema uvriježenu tumačenju, posrijedi su oblici države koji odstupaju od savršena obrasca, otuda u lat. prijevodu (Sepulveda, 1548): *depravatae republicae, seu quae ab optimo statu reipublicae deflecterunt*, i u engleskome: *of the imperfect forms of government*.

²² Vidi 1301a 33.

manje (što kao zahtjev može biti pravedno, a može biti i nepravedno). Naime, oni što su podčinjeni bune se kako bi bili jednaki, dok oni što su jednaki [bune se] kako bi bili viši²³. Kakvo im je dakle raspoloženje kad se bune, sad je rečeno. Stvari pak oko kojih se bune su dobitak i čast te opreke tima. Jer bježeći od beščašća i kazne, bilo da se ti tiču njih samih ili prijatelja, podižu bune u državama. Uzroci i počela tih gibanja, koja i na same dotičnike djeluju rečenim načinom, i o rečenim stvarima, mogu biti sedam brojem ili pak i više; dva su od tih ista s već navedenima²⁴, ali ne i istim načinom. Jer zbog dobitka i zbog časti [ljudi] se gnjeve jedni protiv drugih, ali ne kako bi ih sami stekli, kako je već prije rečeno, već kako bi vidjeli druge gdje ih dobivaju, bilo pravedno bilo nepravedno. Uz to, zbog objesti, zbog straha, zbog premoći, zbog prezira, zbog porasta što je mimo razmjera²⁵. A zatim drugim načinom, zbog svade, zbog zazora, zbog maloće, zbog neshičnosti²⁶. Od tih pak koju moć imaju objest i dobitak²⁷ i kako su uzroci [bunama], dostatno je bjelodano. Jer kad se uzobijeste oni koji su na položajima [u vlasti] i postanu gramzivi, bune se i jedni protiv drugih i protiv državnih predaka koji im daju dotičnu ovlast. A njihova se gramzivost ostvaruje što na štetu zasebnika²⁸ što na štetu same zajednice. – A jasno je i što je čast, te što može i kako biva uzrokom bune.

²³ To jest: u premoći.

²⁴ Vidi 1.32.

²⁵ Ili 'zbog nerazmjerna rasta u jednom dijelu države'.

²⁶ Nekima su tumačiteljima tu posrijedi i politički poroci, kao 'izborne spletke' ili 'nezakonito prikupljanje glasova' (npr. u engleskom, francuskom i latinskom prijevodu). Stoga je uputno navesti cijelu rečenicu s inačicama. Grč. *δι' ἐριθείαν, δι' ὀλιγωρίας, διὰ μωροσύνην, διὰ ἀνομοσύνην*; lat. *propter ambitum, propter negligentiam, propter parvitatem, propter dissimilitudinem; engl. election intrigues, carelessness, neglect about trifles, dissimilarity of elements; franc. la brigade électorale, l'incurie, l'inattention à de petits changements et la disparité*; njem. *die Amverschleichung, die Nachlässigkeit, die Kleinheit, und die Ungleichheit*; rus. *приоучки, пренебрежительное отношение, малые ухищрения, несходство характеров*; novogrč. *ἐνεκεν ἀνομοσύνην, ὀλιγωρίας, μωροσύνην καὶ ἀνομοσύνην* (zbog skorojevištva [lakataštvā], nehata, maloće i nejednakosti).

²⁷ Podrazumijeva se 'želja za dobitkom'.

²⁸ Ili 'pojedinaca', ili 'privatnika'.

drugi način ne usklađuju sve značajke dotičnog državnog poretka.

Koja dakle pučka vladavina odgovara kojoj državi, te isto tako koja od manjinskih vladavina kojemu mnoštvu odgovara, i koji od ostalih državnih poređaka kojima koristi, već je prije rečeno.⁶ Treba međutim biti jasno ne samo koji je od tih državnih poređaka najbolji danim državama nego valja ukratko izložiti⁷: i kako treba ustanoviti tē i druge državne poretke. A prvo recimo koju o pučkoj vladavini, jer će onda istodobno biti bjelodano i o oprečnu državnom poretku, koji je onaj što ga neki nazivaju manjinskom vladavinom. Shvatiti treba poradi toga istraživanja sve značajke pučke vladavine i sve ono što se čini da prati pučanske poretke; jer iz tih spojeva nastaju različite vrste pučke vladavine, i njih ima više od jedne i one su različite. A dva su uzroka zbog kojih ima više pučkih vladavina: prvi, koji je već spomenut,⁸ različito je pučanstvo (jer jedno je mnoštvo seljačko, drugo rukotvoračko, treće najamničko; i dodati se prvi stalež drugomu, i opet treći tima dvama, ne samo što će se pučka vladavina razlikovati kao bolja i gora, nego neće ni bivati ista). Drugi je uzrok onaj o kojem sada govorimo. Jer one stvari koje prate pučke vladavine, i čine se značajkama toga državnog poretka, nađu li se u drukčijem spoju, tvore drukčije pučke poretke. Jer jedan će oblik onda imati manje, drugi više, a treći pak sve tē značajke. A korisno je spoznati svaki pojedini od njih, bilo da čovjek hoće zasnovati koji od tih poređaka, bilo radi popravka⁹ [njih već postojećih]. Jer oni koji zasnovaju državne poretke žele sve pojedinačne značajke skupiti za pretpostavljenu svrhu, ali čineći tako oni griješe, kao što je već rečeno¹⁰ pri raspravi o propasti i čuvanju državnih poređaka. Sad ćemo pak govoriti o temeljnim zasadama,¹¹ navijačjima i zahtjevima [dotičnih država].

⁶ Vidi IV. 12.

⁷ Usp. IV. 1289b 20.

⁸ Usp. IV. 1291b 17–28, 1292b 25.

⁹ Usp. IV. 1289a 1.

¹⁰ Usp. V. 1309b 18 – 1310a 36.

¹¹ Ili 'aksiomima, postavkama, načelima'.

2 Osnova pučkog¹² državnog poretka je sloboda (jer tako običavaju govoriti, kao da se jedino u tome

državnom poretku može sudjelovati u slobodi; kažu, naime, kako tome smjera svaka pučka vladavina¹³). A jedna je od [zasadâ] slobode naizmjenice vladati i pokoravati se. Jer u pučkoj vladavini *pravedno* je ono što je jednako prema broju, a ne prema dostojanstvu. Budući je *pravedno* postavljeno tako, mnoštvu nužno pripada vrhovništvo, i što god većina odobri, to postaje svrhom i ono što je *pravedno*. Kažu, naime, kako mora imati jednako svaki pojedini od građanâ. Tako te se u pučkim vladavinama događa da više ovlasti imaju nemićnici negoli imućnici. Jer njih je više, i odluka većine je poglavita.¹⁴ To je dakle jedan znak slobode, koji svi zagovornici pučke vladavine postavljaju kao odredbu dotičnog državnog poretka. Drugi je znak živjeti kako god tko hoće.¹⁵ To je, naime, kažu učinak slobode, jer značajka je roba da ne živi kako bi htio. Takva je, dakle, druga odredba pučke vladavine: otuda je proizašlo ono 'da ljudima ne vlada', najbolje nitko; a ako je to nemoguće, onda naizmjenice [i vladati i biti vladan]; i time se pridonosi onoj slobodi koja je prema jednakosti.

Budući su takvi temelji i takvo počelo, ovo su značajke pučke vladavine: za sve službe u vlasti biraju se svi između svih; svi vladaju svima pojedini i svaki pojedini naizmjenice svima; ždrijeboj se izabiru položaji u vlasti: ili svi ili oni za koje ne treba iskustva i umijeća;¹⁶ za upravne položaje ne zahtijeva se nikakva dohodarina, ili tek ona najniža; nitko ne može dvaput imati isti položaj, ili rijetko ili u malo slučajeva, osim ratničkih dužnosti; službe u vlasti su kratkotrajne; ili sve ili one koje mogu biti takve; sudačke dužnosti, obavljaju svi, birani između svih i o svim stvarima, ili barem o najčešćim, najvećim i najvažnijim, kao pri polaganju računâ, o državnom ustrojstvu, te zasebnim ugovorima; skupština ima vrhovnu ovlast nad svim stvarima ili nad najvećima,

¹² Ili 'demokratskog' (u izvornom značenju).

¹³ Usp. Platon, *Država*, VIII. 557.

¹⁴ Ili 'ima vrhunsku vrijednost/snagu'.

¹⁵ Usp. V. 1310a 31.

¹⁶ Usp. IV. 1298a 27.

a same upravne službe nikakvu ovlast ili samo onu nad stvarima neznatne važnosti (od položaja u vlasti savjet je najviše pučanski ondje gdje nema dostatno zarade za sve¹⁷; nu gdje je svi primaju, oduzimaju se moć i toj službi, jer bogateći se dotičnom mazdom, uzima sebi sve prosudbe,¹⁸ kao što je već rečeno u prethodnom istraživanju¹⁹) zatim, isplata mazdi²⁰ za sve službe: skupština, sudišta, upravne službe [svi primaju zaslužbu]; ako pak ne svi, onda upravne službe, sudišta, vijeće i glavne skupštine, ili barem od upravnih činovnika oni koji moraju zajednički obje- dovat. I zatim, dok se vladavina nekolicine određuje plemenitim rodom, bogatstvom i naobrazbom, zna- čajke pučke vladavine čine se opreka tima: prostoća podrijetla, siromaštvo, neobrazovanost;²¹ uz to, ni jedna državna služba nije doživotna, pa ako je koja i preostala od stare promjene [poretka], njezina se moć ograničava, te se od izbora glasanjem prenosi na izbor ždriježom.

To su, dakle, značajke zajedničke pučkim vladavi- nama. Ali iz priznatog načela pravde u pučanskom državnom poretku (koje je da svi budu jednaki prema broju) proizlazi oblik koji se najviše smatra pučkom vladavinom i pučanskim zajedništvom. Jer jednakost je da ništa više ne vladaju neimućni negoli imućni, niti da vrhovništvo imaju samo oni, nego svi jednako prema broju;²² jer misle kako bi tako bile zajamčene jednakost i sloboda u državnom poretku.

3 Nakon toga se dvoumi kako će se postići ta jedna- kost: treba li razdijeliti procjembu imovine, tisući

¹⁷ Usp. IV. 1299b 32. Podrazumijeva se: gdje nema dostatno novčanih sredstava za plaću svim građanima (vijećnicima).

¹⁸ To jest: sve slučajeve o kojima treba odlučivati (suditi, prosu- divati).

¹⁹ Usp. IV. 1299b 38.

²⁰ Ili 'zaslužbi', 'plaća za obavljene službe'.

²¹ Ili 'surov, priljav posao'. Posrijedi je riječ *βαναυσία*, koja znači i 'priljavo zanimanje', 'priljavo rukotvorstvo (ine)'. Otuda i razlike u prijevodima, ili barem prevoditeljske slobode. Lat. *sordida officia*; engl. *mean employment*; fran. *vulgarité*; njem. *Unbildung*; rus. *зрыбосць*; novogrč. *ή ακαιότης* (grubost, suro- vost).

²² Usp. IV. 1291b 30.

građanâ onu od pet stotina, i da tisuća ima jednaku moć kao dotičnih pet stotina? Ili pak ne treba posta- viti jednakost prema tome razmjeru, nego – razdije- livši tako – uzeti zatim jednak broj između pet stotina i između tisuću građana, te ih postaviti kao vrhovnike nad izborima i sudištima? Je li dakle takva država najpravednija prema pučanskoj pravednosti, ili je to više ona koja je prema mnoštvu²³? Jer zagovornici pučke vladavine kažu kako je *pravedno* ono što odo- bri većina; zagovornici manjinske vladavine opet da je to ono što odobre oni s više imutka; kažu, naime, kako treba odlučivati prema veličini imutka. A u obojem je i nejednakosti i nepravednosti. Jer bude li pravo ono što odluči manjina, posrijedi je samosilništvo (ako, naime, tkogod posjeduje više od ostalih imućnika, prema onome što je *pravedno* u manjinskoj vladavini, pravedno je i da on vlada sâm); ako je pak pravo ono što odluči većina prema broju, nanijet će nepravdu pljenidbom i diobom imo- vine bogataša i malobrojnih, kao što je već rečeno.²⁴

Što bi dakle bila jednakost oko koje se slažu i jedni i drugi? Da bismo to doznali, valja razvidjeti čime i jedni i drugi određuju ono koje je pravedno.²⁵ Jer kažu, što god odobri većina građana, to treba biti poglavito.²⁶ Nek bude tako, ali ne u cijelosti, nego kako se iz dva dijela sastoji država – od bogataša i siromahâ – ono što odobre oboji ili većina, to neka bude poglavito; ako pak oprečno odobravaju, onda nek bude ono što odobrava većina i oni s višom imovinskom procjembom; na primjer, ako su jednih desetorica a drugih dvadesetorica, i štogod odobra- vaju šestorica bogataša nasuprot petnaestorici siro- maha; onda pristupaju siromašnima četvorica boga- taša a bogatašima četvorica siromahâ; oni kojima dohodarina premašuje, kad se sve uzajamno pribroji, trebaju biti poglaviti.²⁷ Budu li pak [dotični dijelovi]

²³ To jest: koja uzima u obzir samo broj građana.

²⁴ Usp. III. 1281a 14.

²⁵ Ili 'pravedninu'. Vidi i ranije tumačenje nazivka *τὸ δίκαιον*.

²⁶ To jest (nešto slobodnije prevedeno): to treba smatrati za- konom.

²⁷ To jest: 'imati pravo odluke' ili 'da im odluka (volja) postane zakon'. Inače, postavivši kako je ukupna dohodarina bogataša dvostruka naprama ukupnoj dohodarini siromahâ, i kako jedan